

П. П. Толочко

Справжнє усвідомлення місця і ролі вченого у розвитку науки настає, як правило, лише після закінчення його земного буття. Тільки тепер настає час неупереджених оцінок з позиції вічності, коли єдиним критерієм у підході до зробленої людиною є правда. А ще справедливість, якої так не вистачає сучасникам, обтяженим нерідко дрібним і суєтним. Час дійсно найсправедливіший суддя, який все і всіх розставляє по своїх місцях.

Сергій Миколайович Бібіков пішов із життя 21 грудня 1988 р. Минуло вісім років, а відчуття непоправної втрати для української археології ще більше посилюється. Адже йдеться про людину надзвичайно масштабну, археолога Божою милістю, ученого світового рівня. Близько 60 років С. М. Бібіков віддав служінню археології, лишивши в ній глибокий і неповторний слід. Його наукова спадщина вражає тематичною широтою, скрупульозністю аналізу археологічних артефактів, високим рівнем історичної інтерпретації, сміливістю наукових гіпотез.

Надзвичайно важливий внесок С. М. Бібікова у вивчення трипільської культури, одного з найяскравіших явищ в історії первісного суспільства Східної Європи. Продовжуючи справу В. В. Хвойки, М. Ф. Біляшівського, М. Ю. Макаренка, М. Я. Рудинського вчений здійснив широкі археологічні дослідження трипільських пам'яток на Середньому Дністрі і Дніпрі. Ним уперше в археологічній практиці було повністю розкопане трипільське поселення Лука-Врублівецька. Присвячена йому монографія, що вийшла друком у 1953 р., і досі лишається одним з кращих досліджень, до якого постійно звертаються не лише археологи, а й історики, етнографи, мистецтвознавці.

Особливу увагу приділив С. М. Бібіков проблемі ідеологічних уявлень і світогляду наших далеких пращурів. Праці на цю тему вражають незвичайним проникненням у внутрішній світ первісної людини, неординарністю, а нерідко і несподіваністю висновків. Це стосується насамперед дослідження

міфологічного світосприйняття давніх хліборобів, яке відбилось в оригінальному трипільському орнаменті, культу «родючості», який знайшов свій образний вияв у знаменитих трипільських жіночих статуетках, реконструкції обрядів.

Приголомшуюче враження на науковий світ справила монографія С. М. Бібікова «Древний музыкальный комплекс из костей мамонта» (К., 1982), у якій запропонована безпрецедентна за своєю сміливістю гіпотеза про музику в палеоліті. Учений вперше чітко і обґрунтовано сформулював висновок про духовний світ первісних мешканців території України, про наявність у них музичних інструментів, про побутування театралізованих ритуальних дійств. Запропонована гіпотеза скрупульозно підтримана системою аналізів орнаментованих кісток мамонта, виявлених у с. Мізин Чернігівської обл. експедицією Інституту археології НАН України під керівництвом І. Г. Шовкопляса та І. Г. Підоплічка. За сучасною класифікацією ці вироби можуть бути віднесені до групи музичних інструментів ударного типу. Експеримент, проведений під керівництвом В. І. Колокольникова, підтвердив правильність висновку С. М. Бібікова. Модель звучання мізинських кісток була записана на довгограючу платівку Всесоюзною фірмою грампласту.

Відкриття С. М. Бібікова набрало широкого міжнародного розголосу, а його книга була перекладена багатьма мовами світу.

С. М. Бібіков усе життя перебував у безперервному пошуку. Його хвилювала проблема взаємин людини і природи. Їй присвячено ряд ґрунтовних наукових праць, у яких знайшли своє висвітлення питання кризи мисливського господарства в кам'яному віці, палеоекономіки і палеодемографії в мезоліті та енеоліті. Висновки, до яких прийшов учений, багато в чому змінили наші традиційні уявлення про поступальність історичного розвитку первісного суспільства.

В археологію С. М. Бібіков прийшов наприкінці 20-х років ХХ ст. Доля звела його з відомим археологом, фахівцем у галузі палеоліту Г. А. Бонч-Осмоловським. Саме в його експедиціях і під його керівництвом проходив Сергій Миколайович школу палеоліту: За порадою вчителя він вступив до Ленінградського університету, згодом став співробітником Інституту історії матеріальної культури Академії наук СРСР. Понад 20 років пов'язано у Сергія Миколайовича з цією провідною на той час археологічною установою. Він формувався як археолог в оточенні таких видатних учених як П. П. Єфи-

менко, В. І. Равдонікас, М. І. Артамонов, О. П. Окладников, О. Бернштам, П. Й. Борисковський, О. М. Рогачов та багато інших. Тут він пройшов шлях від наукового співробітника до керівника установи.

1955 р. С. М. Бібіков переїздить до Києва. Тридцять три роки він провів у стінах Інституту археології Академії наук України, чотирнадцять з них — директором. Безперечною заслугою Сергія Миколайовича є надання українській археології історичного спрямування. Він настійливо впроваджував ідею історизму в археології, речознавчий аспект якої мусив слугувати справі пізнання історичного процесу. Заклик — «за речами бачити людей, що їх породили», і сьогодні пам'ятають молодші сучасники видатного вченого. У Києві С. М. Бібіков знайшов благодатний ґрунт для реалізації своїх ідей. Його однодумцями тут були провідні українські археологи Л. М. Славін, О. І. Тереножкін, В. Й. Довженок, Ю. М. Захарук та ін. Разом з ними йому вдалося створити фундаментальну тритомну «Археологію Української РСР», якої не мала тоді жодна з республік СРСР. Своєрідною підготовкою до створення цієї непересічної праці були «Нариси стародавньої історії УРСР», які вийшли за авторською участю і під редакцією С. М. Бібікова. Йому належить також ідея написання багатотомної «Стародавньої історії України», реалізація якої здійснюється тепер молодшими сучасниками і учнями вченого.

Теоретичні узагальнення, нові археологічні напрямки і відкриття завжди мали у С. М. Бібікова широку джерелознавчу базу. Її складала результати власних розкопок, які проводились у Криму і на Уралі, на Дністрі і Дніпрі, а також фантастичне володіння матеріалами своїх колег. Здавалось, що археологічна ерудиція С. М. Бібікова не знала меж. Причому, це стосується не лише первісної археології, але й інших її розділів, зокрема античної, скіфської і, навіть, слов'яно-руської. Це створювало йому незаперечний авторитет і принадувало численних учнів. В Інституті археології НАН України, а в останні роки на квартирі, довкола С. М. Бібікова постійно збирались студенти, аспіранти, молоді науковці, які йшли до маститого вченого за порадою і консультацією.

Маємо всі підстави говорити про школу Бібікова, яка не обмежувалась лише Україною. Його учні і послідовники працюють також у Санкт-Петербурзі, Москві, Молдові, Азербайджані й інших країнах. Можливо, саме це і є найвищим науковим здобутком ученого. Адже запалений вогонь пізнання

стародавньої історії не згас із закінченням його земного шляху, а перейшов до надійних рук численних однодумців і послідовників.

Хто знав С. М. Бібікова погодиться, що зовнішні атрибути вченого для нього ніколи не були визначальними. До чинів і звань він ставився спокійно, іноді навіть з певною долею самоіронії. І все ж було б несправедливо не згадати, що заслуги С. М. Бібікова перед українською наукою належним чином відзначені. Він був членом-кореспондентом АН УРСР, лауреатом Державної премії України, заслуженим працівником науки, членом-кореспондентом Центрального археологічного інституту ФРН (Берлін)...

У пропонованому увазі читача журналі

вміщені статті і повідомлення, виголошені на наукових читаннях, присвячених пам'яті Сергія Миколайовича Бібікова. Серед авторів — учні вченого, а також нове покоління археологів, що продовжує і розвиває його ідеї. Зміст збірника показує, що наукова спадщина С. М. Бібікова є тим фундаментальним підґрунтям, на якому ще тривалий час розвиватиметься українська археологія.

СЕРГІЙ МИКОЛАЙОВИЧ БІБІКОВ І ПРОБЛЕМИ ПЕРВІСНОЇ АРХЕОЛОГІЇ

В. М. Гладилін

«Нет, весь я не умру»...

О. С. Пушкін

На цю тему можна було б видрукувати не одну статтю будь-якого обсягу, в якій всебічно характеризувалося б коло наукових інтересів С. М. Бібікова в галузі стародавньої історії і того нового, що вніс його дослідницький талант

© В. М. ГЛАДИЛІН, 1996